

**M. HAMDİ YAZIR'DA (1878-1942) "REFORMA KARŞI
TECDİT" YA DA "BAŞKALAŞMADAN YENİLEŞME"
TASAVVURU***

Merter Rahmi TELKENAROĞLU
Y. Doç. Dr., Gümüşhane Ü. İlahiyat F., İslam Hukuku

Özet: Tecdit ve reform, Tanzimat sonrası yoğun bir şekilde tartışılan terimlerdir. Sözlük anlamları aynı olmasına rağmen, başlarından geçen tarihsel serüven ve kavramsal içerik bakımından birbirinden farklıdır. Tecdit asla dönüşü ifade ederken, reform aslı dönüştürmeye karşılık gelmektedir. Bu dönemde Osmanlı'nın askeri, siyasi ve ekonomik yönden çöküşü, toplumun her kesiminde teceddüt (yenileşme) taleplerini gündeme getirmiştir. Büyük İslam âlimi M. Hamdi Yazır makalelerinde, yapılacak yeniliklerin reform değil, tecdit şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Toplumun değerlerini yıkan radikal değişimin yozlaşmaya ve kimlik bunalımına yol açacağını söylemiş; başkalaşmadan yenileşme fikrini savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Reform, Tecdit, Toplum, Kimlik, M. Hamdi Yazır

**The Conception of "Tajdeet against Reform" or "Innovation
without Alteration" at M. Hamdi Yazır**

Abstract: The words of tajdeet and reform intensively were discussed after the Tanzeemat of the Ottoman state. Spite of the dictionary meanings are the same, these words are different in terms of historical adventure and conceptual content. While the tajdeet expression the return to original, the reform means changing of this original. Military, political and economic collapse of the Ottoman state during this period has revealed innovation demands in all sections of society. According to the great Islamic scholar M. Hamdi Yazır the innovations must be in the form of tajdeet not reform. He said that the change which destroys values of the society leads to degeneration and identity crisis. And he argued in his articles the idea of innovation without alteration.

Key Words: Innovation, Reform, Tajdeet, Society, Identity, M. Hamdi Yazır.

فكرة التجديد إزاء الإصلاح أو التجدد دون التشبه بالأغيار عند محمد حمدي يازير

المخلص: التجديد والإصلاح من المصطلحات التي غدت محلاً لنقاشات كثيفة بعد عهد التنظيمات. مع اتفاقهما في المعنى اللغوي فإنهما يختلفان من حيث المسيرة التاريخية والمحتوى المفهومي اللذان مرّ بهما. فبينما التجديد يفيد الرجوع إلى الأصل فإن الإصلاح يقابل تحويل الأصل. أثار الانهيار العسكري والسياسي والاقتصادي في هذا العهد بالدولة العثمانية مطالب التجديد. محمد حمدي يازير العالم الكريم الإسلامي قد بين في مقالاته أنّ التجديدات اللازمة يجب أن تكون على

* Bu makale, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 2-4 Kasım 2012 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen "Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu"nda aynı adla sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

صورة التجديد لا على صورة الإصلاح. و قال إن التغيير الراديكالي الذي يقضي على قيم المجتمع، سوف يؤدي إلى الانهيار و الورطة الذاتية (الهوية) و دفاعه عن فكرة التجديد دون التحول.
الكلمات المفتاحية: التجدد، الإصلاح، التجديد، المجتمع، محمد حمدي بايزر.

1. Giriş

Tecdit ve reform, son dönem Osmanlı aydınının düşünce dünyasında kendisine yer bulan *İslamcılık* ve *Batıcılık* şeklindeki iki karşıt paradigmaya ait *terakki* (kalkınma, ilerleme) çağrısının iki ayrı adresiydi. Esasen birisi Arapça öteki Fransızca kökenli olan bu iki kelimenin sözlük anlamları birbirine çok yakın olduğu halde, zihinlerde yaptığı çağrışım daima farklı olagelmıştır. Şüphesiz bunda, her iki terimin başından geçen tarihsel serüven ile kavramsal açıdan ilkinin İslam âleminde öze dönüşe karşılık gelmesi, ikincisinin ise Hristiyan-Batı dünyasında külli değişimi ve ana damardan kopuşu temsil etmesi etkili olmuştur.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda askerî hezimetle başlayan, iktisadi ve teknolojik geri kalmışlık ile derinleşen yenilgi psikolojisi, ulema da dâhil olmak üzere birçok aydını yeni fikrî arayışlara itmiştir. Pek çoğu da söz konusu yenilginin gerekçelerini, maddi faktörlerde sorgulamak yerine asırlardan beri varlığının teminatı olan kültürel öğelerde bulmuş, bu öğelerden sıyrılarak tekrar ayağa kalkacağı yanılgısına düşmüştür.

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla kendisini açığa vuran -en hafif ifadeyle- garplılaştırma temayülü, dinî sabiteleri de kapsayacak “*yenileşme/yenilenme*” kavramını gündeme getirmiştir. Bu kavramı doğuran siyasi ve sosyal atmosfer, mekteplisinden medreselisine neredeyse herkesi bu kavram etrafında kalem oynatmaya sevk etmiştir. 19. yüzyılın son çeyreği 20. yüzyılın başlarında, entelektüel mahfiller ve gazete köşelerinin en hararetli tartışma konusu ihyâ, ıslah, içtihat, tecdit, reform gibi kavramlardı. Nitekim algı dünyasını batılı değerler üzerine kodlayan bir kısım *reform* yanlıları, terakkiye engel olan biricik amilin maziye ait skolastik takıntılar (!) olduğunu zan-

netmiş ve geri kalmışlığın reçetesini değerler haritasını baştan aşağıya tekrar çizmekte bulmuştur. "Mesdûd (kapatılmış)" ya da "mün-sedd (kapanmış)", ne dersek diyelim, asırlardan beri cüret edilemeyen içtihat ameliyesini canlandırmak suretiyle yaşanan çağın sorunlarına cevap arayan Müslüman münevverlerin kendisini tanımlamak için seçtiği anahtar kavram ise "*tecdit*"ti.¹

Tecdit kelimesi, Osmanlıların kurumlarını değiştirmeye karar verdikleri dönem olan Tanzimat sonrasında belirgin olarak kullanılmaya başlanmıştır.² Tarih içinde bu kavram, yaşanan İslam'ı gerçek İslam ile kritik etme düşüncesini zinde tutan sembol kavramlardan birisidir.

Tecdit, içten içe yenilenmenin, geriye dönüşün, kaynaklara yaklaşmanın unvanı olup, Müslümanlara hemen her zaman veya ihtiyaç duyduklarında Hz. Peygamber'in hayatına ve saadet devrine yönelebileme imkânı tanımıştır.³

Tecditte din hakkındaki yanlış anlama ve sapkın uygulamalar "tashih" edilmekte, din, bu anlayış ve uygulamalardan, daha teknik bir ifadeyle bidatlerden, tamamen arındırılmaktadır. Reformda ise tashih edilen dinin kendisi olup bu sayede bidatler dinin bünyesinde içselleştirilmektedir.⁴ Tecdit; fûrûdaki, reform ise; usuldeki değişimlere karşılık gelmektedir. Tecdit; asla dönüşü, reform ise; aslı dönüştürmeyi ifade etmektedir.

¹ İslamcılık, doğuda "tecdit, ıslah, ihyâ, ittihad-ı İslam"; batıda "Panislamizm", özellikle yeni araştırmalarda "modern İslam, çağdaş İslam düşüncesi, İslam'da reformist düşünce" ve benzeri kelime gruplarıyla anılmıştır. Bu hareket Türkiye'de Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad, Beyânü'l-hak, İslam Mecmuası, Volkan gibi dergilerde kümelenen kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, I, 17.

² Bulaç, Ali, "*Tecdit ve Modernizasyon Arasında Fakih*", Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242, s.7.

³ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I, 18.

⁴ Özdenören, Rasim, "*Reform ve Tecdit*", Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242, s.17.

Reform kelimesi, dinin çağdaş yaşama adaptasyonu, Avrupa modernleşmesinin değerlerine uyumu ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde Hristiyan dünyada saygın bir yere sahiptir. Aynı kavram İslam'la beraber anıldığında aynı olumlu çağrışımları yapmamaktadır. Bunda ise kavramın Türkiye'deki bozuk sicilinin önemli bir rolü vardır. 1920'lerde gündeme getirilen İslam reformu projesi, İslam'ın kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil, yabancı inisiyatifin dışarıdan müdahalesi ile gündeme getirilmiştir.⁵ Bu proje aslında batıdaki teknolojik bütün gelişmeleri Hristiyanlıkta yapılan reformasyona mal eden, Müslüman doğu toplumlarının da ilerlemesi için aynı ameliyeyi İslam dini için zorunlu gören uçuk bir analogiye dayanmaktadır.

Osmanlı son devir din âlimlerinden Elmalılı M. Hamdi Yazır (1878-1942), tecdit ve reform arasındaki böylesine kalın çizgileri fark etmemenin doğuracağı vahim sonuçları öngörmüştü. Din ile yoğrulmuş milli hüviyeti kaybetme tehlikesine verdiği refleksi, tabiatıyla onu bu konularda kalem oynatmaya sevk etmiştir. Çalışmamızda, merhum Yazır'ın dinde tecdit ve onunla alakalı olarak fıkıh biliminin işlevi ve tedrisi, içtihat kapısının açık/kapalı oluşu, kanunlarımız ve kanunlaştırma yöntemi, terakkinin esasları ve benzeri konulara ilişkin düşüncelerini, yine kendi yazılarından hareketle, ele alacağız.

2. E. Hamdi Yazır'a Göre Fıkıh İlmi, İctihat ve Kanunlar

2.1. Fıkıh İlmi

Elmalılı, temel kaynakları Kur'an ve sünnet olan fıkıh biliminin içtimai nizamı ve evrensel adaleti temin edeceğinden emindir. O güne kadar kan kaybeden sosyal ve siyasal bütün müesseselerin

⁵ Aktay, Yasin, "Reform, İctihat ve Tecdit Üzerine", Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, sayı: 242, s.19. Bu çerçevede camilere kiliselerdekine benzer bir biçimde dizayn verilmesi, ilahi eşliğinde çalınmak üzere orglar konulması, ezan, Kur'an ve genel olarak bütün ibadetlerin Türkçeleştirilmesi gibi öneriler İslam reformu kapsamında yer alan düzenlemelerdi. a.y.

ihyası hususunda, bu bilimin kütüphaneler dolusu kültür mirasına son derece güvenmektedir.

Yazır, ortaya çıkan her türlü problemin çözümünü eskilerin eserlerinde aramayı savunan ve yeni bir içtihadın caiz olmadığına kail statik düşünce sahipleri ile çağdaş gelişmeler ve problemler karşısında İslami konuları yeni bir değerlendirmeye ele alıp her şeyi yeniden yorumlamayı savunan ve on dört asırlık birikimi küçümseyip reddeden⁶ iki uç ekol arasında mutedil bir yol izlemeye taraftardır.

Ocak 1909'da yayımlanan "*Makâle-i Mühimme*" başlıklı yazısında "Fıkıh ilmi, modern çağın muhtelif işlemlerini içine alacak şekilde yeni açılımlar gerçekleştirebilecek mi, yoksa kendi içine kapanarak ülkeyi cahilce bir taassuba mı sürükleyecek?" mealindeki soruya cevaben; dinî hükümlerin önemli bir kısmının "*müctehed fihâ*", yani hakkında içtihat edilebilir hükümler olduğunu söyleyerek İslam fıkının dinamikliğine vurgu yapmaktadır. Bu hükümlerin muallel ve dahi "*Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz*" kuralının işletilebildiği örf, adet ve ihtiyaçları gözeterek usul-i fıkıh ve hukuk felsefesi ışığında değişikliğe mahal olabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda yetkin hukukçuların gayreti ile ortaya konacak içtihatlar manzumesinin sadece günümüz değil, sonraki asırlarda şahit olacağımız medeniyet ve terakkiyatı da kapsayacak muhit bir nizam teşkil edeceğini belirtmektedir.⁷ Ne var ki, dinî emirlerin bir kısmı, beşerî ihtiyaç ve zaruretle mütenasip, istikbal-i hayatı deruhte eden öğretiler olduğu halde, insan aklının ilk

⁶ Yılmaz, H. Kamil, "Tecdit mi Teceddüt mü?", Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242, s.5. Elmalılı, ikinci eğilimde olan kimseleri "*Amerika unuyla Avrupa patatesi yemeye alışıp Arabistan'ın muzuna, hurmasına yan gözle bakanlar*" ifadesiyle iğnelemektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, "*İlhad Ne Büyük Cehalettir!*", Sebülürreşâd, sy. 628, 7 Cemâziye'l-evvel 1343/4 Aralık 1924 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.341.

⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "*Makâle-i Mühimme*", Beyânü'l-hak, sy.18, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.78-79.

bakışta gerekçesini ve hikmetini kavrayamayacağı, ancak asırlar sonra faydasının ortaya çıkacağı kapsamlı ilahi buyruklardır.⁸

H. Yazır, Paris'te düzenlenen Kuzey Afrika Kongresinde *Monsieur Rinye Milye* tarafından Fransızca olarak verilen konferansın tercümesine düştüğü dipnotlarda kategorik olarak fıkıhın değişen ve değişmeyen kısımlarına işaret etmektedir. İslam dininin değişmez olması evvela *usûl-i dîn* denilen inanç esasları ile, ikinci olarak fûrûât-ı dîniyenin kesin delillerle sabit olmuş yakîni ve zarûri kısmı (*kat'ıyyât*) ile ilgilidir. Örneğin adam öldürme, hırsızlık, zina gibi dinin yasakladığı fiiller hiçbir zaman meşru hale dönüşmez. Aynı şekilde şer'i delillerle sabit hükümler de değişime konu olamaz. *Zannî* ve *nazarî* konular ise insan hayatına temas ettiği yönüyle zaman içinde farklı hükümler alabilir. Hatta aynı şey bir dönem haram iken, fayda unsuru mûlahaza edilerek, başka bir dönem farz haline gelebilir. Özellikle yabancı unsur zannedilen pozitif bilimler dahi, "*Vesîle, maksadın hükmünü alır*" genel kuralınca, dinî bilimlere yardım ettiği ölçüde dinin bir gereği olarak addedilmelidir. Bu açıdan bakıldığında İslam'ın değişmez bir nizam olmasının modern bilimlerden yararlanmaya engel olmayacağı rahatlıkla söylenebilir.⁹

Kendisi de bir fakih olan ve Osmanlı ilmiye teşkilatının değişik kademelerinde müderrislik yapan M. Hamdi Yazır, temizlikten miras hukukuna kadar iki yüz civarında konuyu ele alan fıkıh biliminin bir bütün halinde ve tek elden değil, modern hukuk eğitiminde olduğu gibi önce hukuka giriş mahiyetinde genel hatlarıyla, sonra da farklı dallara ayrılarak tafsilatının müdellel olarak kaleme alınması ve ders verilmesini tavsiye etmektedir.¹⁰ Bu şekilde yapılacak

⁸ Yazır, "*Makâle-i Mühimme*", s.80.

⁹ "*İslamiyetle Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?*" başlıklı konferansın mütercim dipnotu, (Mütercim: Elmalı M. Hamdi Yazır), *Beyânü'l-hak*, s.20, 23 Muharrem 1327/14 Şubat 1909, (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.90-91.

¹⁰ Elmalı M. Hamdi Yazır, "*Ulum-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizac-ı Tasnifi*", *Sebilürreşad*, sy. 364, 30 Şevval 1336/7 Ağustos 1918 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.197.

bir tasnif, öğretim metoduna kolaylık sağlamakla birlikte bu alanda yapılacak ihtisaslaşmaya da katkıda bulunacaktır.¹¹

2.2. İctihat Meselesi

Elmalılı, nazari planda, içtihat müessesesinin işlemlerinden yadadır. Hatta dinî düşüncedeki taassup ve kör taklidin yol açtığı donma realitesini Müslümanların geri kalmışlığının temel sebepleri arasında görmektedir.¹²

Yazır, İslam hukukunun esaslarını yaşadığı asrın ihtiyaçlarına göre yorumlayacak ve problemlere çare getirecek hukukçulara büyük ihtiyaç olduğunu belirtmekte, ne var ki bugün bu konularda Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verecek ne hukukçu ne de hukuk kitaplarının mevcut olduğuna dikkat çekmektedir.¹³

Hâlihazır içtihadın taraftarları ile içtihat karşıtlarına ait sloganik söylemlerin mübrem derecede ihtiyaç duyduğumuz müçtehit fakihleri yetiştirmeye yetmediğine, içtihadın yalnızca güçlü bir bilimsel birikim ile sağlanacağına şöyle vurgu yapmaktadır:

*"Bazıları 'İctihâd niçin mesdûddur?!' diye bağıyor, diğer bazıları da bu kelimeyi ağızına almaktan çekiniyor. Fakat ne evvelkilerin ihtihâsı bir müctehid türetiyor ve ne ikincilerin ihtirazı mehâziri tüketiyor. İctihâd, ilm-i kavîmin bir feyz-i münteşiridir."*¹⁴

Elmalılı, içtihadın bölünmesinin bir zaruret haline geldiğini, bir alanda müçtehit olan kimsenin başka bir alanda mukallit olabileceğine vurgu yapmaktadır.¹⁵ Aynı zamanda içtihadın ferdi olmaktan

¹¹ Yazır, "Ulûm-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizac-ı Tasnifi", s.198.

¹² Dönmez, İ. Kafi, "Hamdi Yazırın Fıkıh Usulü Anlayışı", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.181-182.

¹³ Çalışkan, İbrahim, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.193.

¹⁴ Yazır, "Ulûm-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizac-ı Tasnifi", s.198.

¹⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s.382. Ayrıca bkz. Çelik, Şükrü, *Hak Dini*

çıkarılıp bir müessese (meclis-i âli-i ictihâd, heyet-i ilmiye) haline getirilmesini arzu etmektedir.¹⁶ Tarihte birçok kimsenin tecdit hadisinde¹⁷ zikredilen “men” ifadesini tek kişi olarak anlamakta ısrar etmesine rağmen Elmalılı, içtihadın ferdi bir çabayı aştığına inanmakta, bu inancından ötürü “men” kelimesine “adam yahut adamlar”¹⁸ anlamını yüklemektedir.¹⁹

Yazır, hukuki yorum ve yasama faaliyetlerinde ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yol tutulması, daha açık ifadeyle; beşerî arzuların itelediği keyfilik ile acımasız ve baskıcı tutum şeklindeki iki yanlıştan kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Nisâ suresi 27 ve 28. âyetler²⁰ hakkında “İçtihatlarınızda, fiil ve hareketlerinizde şehvete değil hikmete, ilahi açıklamalara ve doğru yolda olanların ahlâk ve gittikleri yola tabi olunuz. Teşrî (yasama) ilminde pek büyük bir esas olan şu âyete bakınız:

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

‘Allah Teâlâ sizden ağır teklifleri kaldırıp mesuliyetinizi hafifletmek ister. Zira insan zayıf olarak yaratılmıştır.’ Binaenaleyh teşrî konusunda şehvete tabi olmak caiz olmadığı gibi şiddet ve baskı da caiz değildir.” yorumunu yapmaktadır.²¹

Kuran Dili Adlı Tefsirde Ahkâm Ayetlerinin Yorumu (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Sivas 2008, s.12.

¹⁶ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, I, 56.

¹⁷ “Allah, her yüzyılın başında bu ümmetin dinini yenileyecek kişi/kişiler gönderecektir.” Ebu Dâvûd, *Melâhim*, 1; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-ıvsat*, VI, 323, H.no: 6527; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 567, H.no: 8592.

¹⁸ Yazır, “*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*”, s.396.

¹⁹ Aydın, Mehmet S., “*Elmalılı’da Teceddüt Fikri*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.304.

²⁰ “Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Hâlbuki şehvetlerine uyanlar ise, sizin doğru yoldan büyük bir meyl ile sapmanızı istiyorlar. Allah, din hususundaki ağır teklifleri sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır.” Nisâ 4/27, 28.

²¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Birleşik Yay., Ankara ts., II, 505-506.

2.3. Kanunlarımız ve Kanunlaştırma

II. Meşrutiyet sonrası ilk meclise Antalya mebusu olarak giren Elmalılı'nın Kânûn-i Esâsî'nin tadilinde önemli görevler üstlenmesi²² onun yasama faaliyetlerindeki tecrübesini göstermesi açısından önemlidir.

Yazır'a göre ıslahat uğruna yapılan kanunların hiçbirisi ciddi bir kanun olamamış, hepsi birer inkılap propagandası mahiyetinde kalmıştır. Kanun, mümkün olduğu kadar sabit olmalı, milletin vicdanında makes bulmalı, aynı zamanda sosyal düzeni ve istikrarı temin etmelidir. Fransız sosyolog ve fikir adamı Gustave Le Bon'un (1841-1931) dediği gibi, toplum içinde başkalaşma ve yenileşme meydana getirmek için yasal mekanizmayı kullanarak gösterilen çabaların kanun yapma sanatına muhalif olması bir tarafa, içtimai nizamı ihlal ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. İşte bizim kanunlarımız hep böyle olmuştur. Bu yüzden de kalplere asla nüfuz edememiştir. Beşeri dönüşüm ve değişim önce tabiat ve fitratta hâsıl olur; yasal düzenlemelere ise bunu tespit için müracaat edilir.²³

Farklı zaman ve mekânlarda vuku bulan hadiseleri çözüme kavuşturmak üzere hukuki yorumlara başvurma görevini üstlenen müçtehit imamların ortaya koyduğu muhtelif mezheplerin tamamıyla "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"²⁴ hadisine uygun olarak amel edilebilir. Bunların hepsi hukuk felsefesinin bir şubesi ve İslam dininin birer meyveleridir. Dolayısıyla ülkemizin ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeler geniş katılımlı bir hukuk komisyonu tarafından başta Hanefî mezhebi olmak üzere dört mezhepten istifade ederek tamamlanmalı, bunlarda bulamamanın doğuracağı hukuki boşluklar ise

²² Çalışkan, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu", s.187.

²³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Dinimiz, Devletimiz", Tasvîr-i Efkâr, sy.2587, 11 Kânûn-i Evvel 1334/11 Aralık 1918 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.207.

²⁴ Hadisi Nasr el-Makdisî "el-Hücce"sinde, Beyhakî ise "er-Risâletü'l-Eş'ariyye"sinde senedsiz olarak rivayet etmişlerdir. Ali b. Hüsâmuddîn, el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, Beyrut 1410/1989, X, 238.

Avrupa kanunlarıyla değil kendi öz malımız olan şer'î kurallar ışığında doldurulmalıdır.²⁵

Yasaların hazırlanışında esas alınacak eklektik metot, birden fazla mezhep ile aynı anda amel etmek anlamına gelen telfik-i mezâhib olmayıp, Hanefî bir mukallidin Şâfiî mezhebini taklid etmesi örneğinde olduğu gibi mezhepler arası geçiş (cüz'î intikâl) uygulamasıdır. Bunun meşruiyetine gelince, caiz olması şöyle dursun, resmi kanalla (*irâde-i hilâfet*) gerçekleştiği takdirde vacib bile olacaktır.²⁶

Öte yandan M. Hamdi Yazır, devr-i istibdadın kaybettirdiklerini geri getirmenin bir çift söz iki satır kanun ile hâsıl olmayacağını, geçmişte ahkâm-ı şer'iyeye verilen zararları telafi etmenin en güzel yolunun meşrutiyet ve meclis-i mebûsân olacağını ve fakat devletin birdenbire değil zamana yayılarak dinen, siyaseten ve iktisaden ilerlemesine ön ayak olunması gerektiğini belirtmektedir.²⁷

Ayrıca Hamdi Yazır, hukuk dilinde bugün "resepsiyon"²⁸ olarak adlandırılan; yabancı bir ülkenin hukukunun aynen ya da değiştirerek kabul edilip başka bir ülkede yürürlüğe konmasına da karşıdır. Ona göre ithal kanunlar, bir milleti asimile etme ve esaret altına almanın, hatta varlığını bile tartışılır hale getirmenin en ideal yoludur. Merhum, "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Revâ Görülen Muâhezeyi Müdâfaa*" başlıklı makale dizisini Rusya büyükelçilik baştercümanı André Mandelstam'ın (1869-1949) Osmanlı ticaret kanunu (Mecelle) hakkında yayımlamış olduğu bir eserine cevap olarak kaleme almıştır. Elmalılı, bu eserin yazılış gayesinin Osmanlı ticaret kanununun söz söylemediği konularda Fransa Medeni Kanunu'nun (*Code Civil*) Osmanlı mahkemelerince başvuru kaynağı olarak kullanılmasını tavsiye etmekten ibaret görmektedir. Böyle bir tavsiyeyi

²⁵ Yazır, "*Makâle-i Mühimme*", s.80.

²⁶ Yazır, "*Makâle-i Mühimme*", s.81.

²⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "*31 Mart Meclis-i Mebûsan'da*", Beyânü'l-hak, sy. 30, 2 Cemâziye'l-evvel 1327/22 Mayıs 1909 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.116.

²⁸ Bkz. Akipek Öcal, Şebnem, *Medeni Hukuk -I-*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2012, s.6.

de senelerce kapitülasyon yoluyla Osmanlıların iç işlerine müdahale etmekle yetinmeyen, dahası Osmanlı devletini Avrupa'nın doğrudan müstemlekesi haline getirmeyi amaçlayan yabancıların sinsice bir girişimi olarak değerlendirmektedir.²⁹

Kitapta Mecelle'nin belirli maddelerini eleştirmekle işe başlayan Monsieur Mandelstam, "Müşteri, kable'l-kabz, mebû akar ise satabilir ve eğer menkûl ise satamaz" şeklindeki 253. maddeyi günümüz ekonomi kurallarının değişen yapısına aykırı görmektedir. Aynı şekilde Mecelle'nin satılan malın tesliminden önce satıcının elinde telef olması halinde müşteriye bir şey gerekmiyip zararın tamamen satıcıya ait olmasını öngören 293. maddesini eleştirmekte ve ilgili maddenin "İcâb ve kabûl ile bey', mün'akid olur" ve "Bey-i mün'akidin hükmü mülkiyettir" şeklindeki 167. ve 369. maddelerle çatıştığını iddia etmektedir.³⁰

Sözü edilen makalede eleştirilere teker teker cevap veren Yazır, Mecellenin bir kabahati varsa o da olsa olsa özümüze ait manevi sermayenin bir eseri ve milli bir hüviyete sahip olmasıdır. Bununla birlikte "Mecelle'mizde ihtiyâcât-ı hâzıra itibariyle ufak-tefek bazı şâyân-ı tadil mevâd da olabilir. Bundan da bize Fransa kanun-i medenîsine arz-ı ihtiyaç etmeliğimiz icap etmez, bahr-ı bî-kerân (sınırsız deniz olan) fikhımız yine bizim ruh-i terakkiyatımızı temin eylemeye kafidir."³¹

Yazır, Osmanlı dönemi kanunlaştırma (taknîn, kodifikasyon) hareketlerinde Hanefî mezhebinin alternatifinin *Code Civil* değil diğer sünni mezhepler olması gerektiği kanaatindedir. Örneğin Mecelle'nin 253. maddesi olan "Müşteri, mebû menkûl ise kable'l-kabz satamaz" maddesini Mâlikî mezhebinin taşınır malların malın nite-

²⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa", Beyânü'l-hak, sy. 48, 11 Safer 1328/22 Şubat 1910 (Meşru-tiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.138.

³⁰ Yazır, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa", s.139.

³¹ Yazır, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa", s.142-143.

liklerinin belirlemek kaydıyla satılabileceği şeklindeki görüşüne uygun olarak tadil edilebileceğini, bu konuda Fransa Medeni Kanunu'na asla ihtiyacımızın olmadığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak *“Bey-i mezkûrun vücûhen muhsenâtı havi olduğu halde pek cüzî olan fesâdında hakikaten favâidinden ziyade mazarrat bulunmağa başladığı asr-ı hâzırın icabatından olarak kabul edilecek olursa madde-i mezkûreyi İmam Mâlik hazretlerinin mezheb-i âlileri vechile tadil etmekte müşkilâtımız olmadığı cihetle Fransa kanun-i medenîsini kabule asla ihtiyacımız yoktur.”*³² demektedir. Nitelikleri belirtilmiş bir mebî için kabz sonrası müşteriye görme muhayyerliği tanıyan Mâlikî hukukçuların bu görüşünün tereddütsüz alınması meyânında ise *“Muâmelât-ı müteârife-i ticâriyeye daha muvafık görülecek olursa Mecelle'mize kabul etmekte tereddüt etmeyeceğimizden Fransa kanun-i medenîsine niçin muhtaç olacağımızı anlamak müşkildir.”*³³ cümlesiyle aynı görüşünü tekrar etmektedir. Son tahlilde Hamdi Yazır'ın bu ve benzeri ifadeleri, Fransız medeni kanununun tercüme edilerek Osmanlı Devletinde aynen tatbik edilmesi gerektiğini ileri süren Sadrazam Ali Paşa (1815-1871) gibi devlet ricaline karşı yürüttüğü fikrî mücadelenin dayanaklarını vurgulamaya yöneliktir.

3. M. Hamdi Yazır'ın “İslam'ın Terakkiye Engel Olup Olmadığı” Tartışmasındaki Tavrı

Osmanlı'nın son dönemine ait dinî ya da siyasî bütün mevkutelerde, terakki ile teceddüt kelimelerinin beraber zikredildiği görülmektedir. Bu iki kelimenin yan yana oluşunun nedeni, sebep-sonuç ilişkisi kadar basittir. Geri kalmışlıktan duyulan memnuniyetsizlik, tarih boyu geleneği atıp yenilik arayışına girme arzusunu motive etmiştir. Teceddüt etmeden terakki edilemeyeceği gerçeğinden hareketle, terakkiye yapılan çağrı, aynı zamanda teceddüde çağrıdır. Her milletin özlemi olan kalkınmışlık, değişime ve dönüşüme açık olma

³² Yazır, *“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa”*, s.149.

³³ Yazır, *“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa”*, s.162.

cesaretini taşıyanlara nasip olmuştur. Mazi ile yetinen teceddüde kapalı milletler ise, muasır medeniyetlerin gerçekleştirdiği gelişmişlik nimetlerinden hep mahrum kalmışlardır.

Türk siyasi hayatının en önemli asrı tartışmasız 19. yüzyıldır. Osmanlı devletinin son asrını oluşturan bu yüzyıl, hem dünya sistemi hem de Osmanlı devleti için tam bir değişim yüzyılıdır. Bunun nedeni Fransız ihtilali, sömürgecilik, sanayi devrimi, ulusçuluk gibi etkenlerin tetiklediği bir dizi süreç ve örgütlenmelerdir.³⁴ Aynı zamanda tarihin bu dönemi, Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık veya İslamcı düşünce gibi ideoloji ve fikir akımlarına şahit olmuştur. Bunların hangisine mensup olursa olsun Osmanlı yazarları, az veya çok, tarzı ne olursa olsun, kendi dönemlerini ve önceki dönemleri sorgulamış, idari ve ahlaki düşünce, günlük yaşayış ve güncel gözlemlerden hareketle orijinal sayılabilecek çözümler üretmişlerdir.³⁵

Mezkûr fikir akımlarının sorguladığı ve üzerinde tartıştığı konuların başında İslam dininin terakkiye mani olup olmadığı konusu gelmektedir.³⁶ M. Hamdi Yazır'ın da içinde bulunduğu İslamcı münevverler, en ufak broşürlerde bile "*İslamiyet, mâni-i terakkî değildir*" dövizinin ispatı ve doğrulanması için fikir savaşına girmişlerdir.³⁷ Yöntem olarak seçmeci-telifçi (eklektik, intihabî) bir sentezi benimseyen bu münevverlere göre batının ilmî, sınaî, teknik üstünlükleriyle İslam'ın kültürel ve ahlaki özelliklerinin birleştirilmesin-

³⁴ Bkz. Dursun, Davut, "*Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları*", Türkler, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, XV, 581vd.

³⁵ Bolay, Süleyman Hayri, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi*", Türkler, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, XV, 515 vd.

³⁶ Gürkan, Menderes, "*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, Konya 2005, s.220.

³⁷ Onlara göre Osmanlı imparatorluğuna hâkim olan gerçek İslamiyet değildir. Müslümanlar, İslamiyet'in ulvi ruhu, adalet ve medeniyet nuru içinde yaşamamaktadırlar. Müslüman dünyası bugün lüzumsuz alışkanlıkların, "esatiri hurafelerin, uydurulmuş bidatlerin" esiridir. Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.15.

den ortaya çıkacak birleşim³⁸, terakkinin esaslarını büyük oranda belirlemektedir. Buna paralel olarak Batı medeniyetinden teknik mahiyette de olsa bir şeyler alınmasına karşılık, içinde bulunulan Doğu-İslam medeniyetinden de bir şeyler atılacaktır.³⁹

Hamdi Yazır, sözü edilen tartışmanın esasen ülkemize Batılı yazarlar tarafından taşındığını, böyle bir tartışma ile amaçladıkları şeyin de; kalkınmışlık ölçütlerine uyan biricik ulusun Avrupa toplumu olduğunu yutturmak ve bu suretle İslam'ın başkalaşmaya karşı gösterdiği "kendisini koruma direnci"ni kırmak olduğunu söylemektedir.⁴⁰ Buna rağmen yaşadığı muhitin insanı olan Yazır, terakkinin mahiyeti, esasları, ölçütleri ve sair konularda düşüncelerini serdetmekten de geri durmamıştır. Böylesine hararetli bir tartışmada taraf olmak, İslam'ın terakkiye engel bir din olduğu düşüncesinin yol açacağı yalnızlaşma ve daha vahimi olarak asimilasyon tehlikesine karşı gösterilen refleksin doğal bir sonucudur.

Yazır'a göre terakki kavramı, insanlık âlemi için düşünüldüğünde çok yönlü⁴¹ ve izafi bir manaya sahiptir. Dünyada hiçbir şey, tek başına terakkiyi temin edemez. Gerçek terakki, insanın faziletli olmasıdır. Toplumsal saadet, fazilet ile elde edilir. Fazilet ise kamu yararı uğruna kendinden ödün vermek, kişisel menfaati toplumun menfaatine öncelikle demektir. Bunun yegâne amili de din olabilmiştir.⁴² Ebedi hayata müteveccih olmayan insan ruhu, gerçek huzuru kaybetmiştir. İnsanın beş-on günlük ömründe nail olabileceği saadet dahi, ahirete yönelik çabalarının semeresidir. İnsanın güzelliği elbisesi, hanesi, ev eşyası vs. dış güzelliğinde değil, erdemli dav-

³⁸ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I, 22.

³⁹ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s.65.

⁴⁰ Yazır, *Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*, s.399.

⁴¹ "Terakki öyle bir mefhum-i âmmdır ki müteallikine ve gayesine göre birçok medlûller ile alakadardır." Elmalı M. Hamdi Yazır, *Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkîdir*, Sebülürreşad, sy.544-545, 27 Zilkade 1341/11 Temmuz 1923 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011), s.261.

⁴² Yazır, *Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkîdir*, s.262.

ranışlarında aranmalıdır.⁴³ Gerçek terakki, mazideki değerlerden vazgeçmek değil, onları onarmak ve yeni açılımlar ile daha mükemmel hale getirmektir. "*Tâbir-i âharla; servet-i eslâfa servet-i ahlâfi zammeylemektir.*"⁴⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre, Müslüman toplumlar, İslami ilimleri kaybettiği gibi pozitif bilimlerde dahi yetersiz olduğu için güçsüz düşmüş, Batı toplumlarına kıyasla bilimsel anlamda zayıf kaldığı için de onları taklit etme tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir.⁴⁵ Batı dünyasının bilimsel ve teknik birikiminden asla müstağni kalınmamalıdır. Batılı bilim adamları, bizim Kur'ânî ilimlerimizi kendi dillerine tercüme edip mütalâa ederek içindeki malumattan istifade, belki de tahrif etmenin yollarını ararken, bizim onların aktardığı ilmî ganimetten mahrum kalmamız akılcıca bir davranış olamaz.⁴⁶

Dinî görevlerin en önemlisi bilim ve kültür tahsili yolunda çaba sarf etmektir. Bugünkü bilim ve fenlerin tamamını öğrenmeye çalışmak Müslüman toplumun vazifesidir. Bu vazifede gösterdiği kusur, ümmetin çöküşünü hazırlayacaktır. Tarih boyu İslam milletlerinin terakkisi dinlerine sarılmakla doğru orantılı olmuş, gerilemeleri de İslam medeniyetinin ruhundan uzaklaşmakla husule gelmiştir. Hâlbuki diğer milletler, mensup oldukları dine yapıştıkça alçalmışlar⁴⁷, fitrat dini olan İslam'ın hükümlerine yakınlaştıkça terakki etmişlerdir.⁴⁸ Osmanlı devlet idaresindeki talihsiz çöküşün sorumlusu din değil, baskıcı siyaset ve kötü yönetimdir. Binaenaleyh eğer

⁴³ Yazır, "*Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir*", s.263.

⁴⁴ Yazır, "*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*", s.382 . Üstadın bu ifadesi, Newton'un 1676 tarihli mektubunda kullandığı "If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants - *Daha uzağı görüyorsam, bu, devlerin omuzlarında yükselmem sayesinde*" cümlesini hatırlatmaktadır. http://maverd.blogspot.com/2011_01_01_archive.html (11.01.2011).

⁴⁵ Yazır, "*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*", s.378.

⁴⁶ Yazır, "*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*", s.379.

⁴⁷ Yazır, "*Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir*", s.273, 277, 281.

⁴⁸ "*İslamiyetle Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?*" başlıklı konferansın mütercim dipnotu, (Mütercim: Elmalılı M. Hamdi Yazır), s.88.

ıslah hareketine girişilecekse bu, İslami ilimlerden değil, kamu otoritesini elinde tutan idari mekanizmalardan başlamalıdır.⁴⁹

Yine Yazır'a göre muhafazakâr olmak ile terakki karşıtı olmak aynı şey değildir. Bir kişi geleneğe bağlı olduğu kadar ilerleme ve kalkınma taraftarı da olabilir. Ulemanın genel olarak muhafazakâr bir çizgide durmasının sebebi ise, öğrenip öğrettikleri ilimlere ait sabit, istikrarlı, kendi içinde tutarlı olan bilgilerin kıymet ve kuvvetidir. Bundan dolayı Müslüman âlimler, yenileşme (teceddüt) iddialarına hep kuşkuyla yaklaşmışlardır. Yine de bu, bütün olayları değişmezlik döngüsüne kaptırıp yeni olan her şeyi inkâr etmeyi gerektirmez. Terakki, olağanüstü unsurlar taşıyan istikrarlı bir yürüyüşdür. İlim sahibi kişiler, ilmin istikrarı yanında ilk illet/Yaratıcı'nın kudretine ve imkân dairesinin genişliğine inanır; daima terakki ve tekâmülü hedef alır. Aynı zamanda *“ehl-i ilim, bütün utırâdâtı hazfeden ve mazi ile bütün alakalarını kesmek isteyen hevâi bir müteceddid olamazsa da terakkîye karşı da doymak bilmeyen bir hurs-ı iştiha taşır; o muhafazakâr iken aynı zamanda terakkîperverdir.”*⁵⁰

4. M. Hamdi Yazır'ın Tefekkür Dünyasında Yenileşme

4.1. Dinde Tecdit/Teceddüt ve Yöntemi

Sanayi devriminden sonra fersah fersah yol alan Avrupa medeniyetine kıyasla harap ve bitap düşmüş şark ülkelerinin kaçan kervanı yakalamak için kültürel bir hamle yapması kaçınılmaz görünüyordu. Yenileşme şiarıyla hareket eden bu hamlenin teknoloji ile sınırlı kalmayıp din, hukuk, siyaset, eğitim dâhil bütün kültür öğelerini içine alacağı muhakkaktı. Bundan en çok etkilenecek kesim olan Osmanlı uleması, gelişen olaylar karşısında olup biteni seyretmek yerine batıya doğru akan bu nehrin seyrini din (İslam) lehine çevirmek için olağanüstü bir çaba harcamışlardır. Zayıfın kuv-

⁴⁹ Yazır, *“Dinimiz, Devletimiz”*, s.201.

⁵⁰ Yazır, *“İlhâd Ne Büyük Cehalettir!”*, s.332-333.

vetliyi taklit etmesindeki çocuksu güdülerin itmesiyle de hayli yol alan bu nehir için alternatif mecralar göstermek hiç de kolay değildi. Bu iş, her yeni şeye heves eden insan ruhunu eski ile kanaat etmeye ikna etmek kadar zordu. Bunun en ideal yolu ise eskiye yeni bir elbise biçmek; İslam toplumuna ait dinî, manevî ve ahlakî zenginliği pozitif bilimlerle harmanlamak, bu zenginliği yeni bir yorumla zihinlerde canlı hale getirmektir. İşte tecdit ve tecdüt tasavvuru bu zorlu serüvenin ürünüdür ve merhum Yazır, bu faaliyetin en yetkin teorisyenlerinden birisidir.

Tecdit, İslam toplumunun üzerindeki ataleti atması, donukluktan kurtulması ve yabancı hukuk sistemlerinin hâkimiyetine girerek öz değerlerinden uzaklaşmasının önüne geçmek için Elmalılı'nın önerdiği hususlardan birisidir.⁵¹ Ancak o, bir yandan tecdidin zorunlu olduğuna inanırken, öte yandan gerçekleştirilen radikal değişikliklerin toplumu "bu toplum" olmaktan çıkaracağından -çağdaş olan pek çok münevver gibi- ciddi olarak endişe duymaktadır.⁵²

Dinde tecdidin nasıl yapılacağıyla ilgili olarak müfekkirimiz, öncelikle tecdidin tahrif olmadığını hatırlatmaktadır. İslam'ın en büyük prensibinin tevhit olduğu göz önünde tutularak bütün açılımlar vâhid/tek olan asıldan hareketle gerçekleştirilmeli, bütün yeniliklerde ümmetin kimliği korunmalıdır. Her asırda ortaya çıkan fikrî ve maddî olaylar incelenmeli, dindeki temel ilkelerin pratik şekilleri gözden geçirilmeli, bu suretle bir taraftan tümevarım, diğer taraftan tündengelim şeklindeki çift yönlü akıl yürütme neticesinde buluşma noktası tespit edilmelidir. Böylelikle Müslüman toplumların hayatına gerek bilinçli gerekse bilinç dışı giren hadiselerin şer'î kriterlerle bağlantısı tespit edilecek ve hangisinin tecdit, hangisinin bidat/dinde reform olduğu ortaya konulmalıdır. Neticede akıl ile duygu tevhid edilerek kamu vicdanına güven telkin edilecek, naslarla

⁵¹ Gürkan, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", s.224.

⁵² Aydın, "Elmalılı'da Teceddüt Fikri", s.300. Örneğin Mehmet Akif "mahiyet"i yahut "rûh-i umumi"yi zedeleyen değişmeyi ilerleme değil gerileme olarak telakki etmektedir. a.y.

sabit ilkeler garanti altına alınacak, “bizimseyeceğimiz yeniliklerle bizimseyemeyeceğimiz yeniliklerin” sınırı ayrılarak toplumsal ruh parçalanmaktan kurtarılacaktır. “*Müceddidin yapacağı şey vahdeti kırmak, şikâkı artırmak, usûlü inkâr, furûu tecrid, istikametten in-hirâf, teşehhiyât-ı mücerredeye tebeiyet suretiyle vicdan-ı ümmeti ecnebî vicdanlara teslim etmek ve hâziyyet-i ümmeti ref’ edecek bid’iyyata yol açmak olmayacaktır. Teceddüd bize nefret değil, mu-habbet zerk edecek, hirâs değil emniyet getirecektir.*” Bu bağlamda Peygamber varisi olan âlimlerin misyonu her asrın tarihini güzelce kayıt altına almak ve o tarihlerde yürürlükte olan şer’î gerekçelerin pratik değerlerini ve sosyolojik etkilerini tetkik ettikten sonra, geçen asrın hûlasasını ve gelecek asrın ihtiyaçlarını/problemlerini belirlemektir. Bu ihtiyaçlar/problemler dahi bazen teorik bazen de pratik değere sahip olmaktadır. Teorik ihtiyaçlar; bilimsel yönü güçlü, pratik ihtiyaçlar ise; pratik zekâyâ sahip uygulama kökenli mücedditlere gereksinim duymaktadır. Her iki nevi müceddit de İslam’ın temel kaynaklarından beslenen ve ümmetin hüviyetini koruyan şahsiyetlerden teşekkül etmelidir.⁵³

Fransız diplomat Edouard-Philippe Engelhardt (1828-1916), “İslam dininin tamamen yok edilmesi, devletin dinden soyutlanarak laik hale getirilmesi ve dinin serbestçe yorumlanarak tahrif edilmesi”⁵⁴ şeklindeki üç temel ilkeyi konu edinen “*Devlet-i Osmaniye’nin Tarih-i Islahatı*”⁵⁵ adlı eserinde, Osmanlı devletinin ıslahat gerekçesini dinin yol açtığı yalnızlaşma ile açıklamaya çalışmış, buna karşı M. Hamdi Yazır, devletin yükselmesi için gösterilen bu üç düsturun devleti yapmak değil yıkmaktan başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir.⁵⁶ Nedenini de “*âlemde hiçbir şey tebdîl-i hüviyyetle ıslah edilemez; ifnâ edilir. İyi olması arzu edilen bir hastanın kalbi kesilip*

⁵³ Yazır, “*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*”, s. 397-398.

⁵⁴ Yazır, “*Dinimiz, Devletimiz*”, s.203.

⁵⁵ Söz konusu eser Ali Reşad tarafından tercüme edilmiş ve 1328/1910’da basılmıştır.

⁵⁶ Yazır, “*Dinimiz, Devletimiz*”, s.206-207.

atılamaz, kesilmek şöyle dursun, o kalbin ayrıca takviyesine itina edilir."⁵⁷ cümleleriyle izah etmiştir.

Öte yandan Elmalılı'ya göre teceddüt, sadece dinin bidat ve hu-rafelerden ayıklanması faaliyeti olmayıp topyekûn İslam düşüncesinin günümüz bilimleri ışığında kendisini içtimai bir ahenge kavuşturmasıdır.⁵⁸ Bu yönde yapılacak çalışmanın genel hatlarını ise "Kelâm ve hikmetin bilcümle ulum ve fünûn ve kâffe-i akliyyât ile, fikhun teşriyyât ve ictimâiyyât ile, hadîs ve tefsirin ahlâk ve edebiyat ve bütûn cihât-ı dîniyye ve insâniyye ile olan alakaları takviye ve tenmiye olunur; bir cihetten hak ve batılın, bir cihetten de hüsn ü kubhun miyarları tavzîh ve tamîm kılınur."⁵⁹ cümlesiyle çizmektedir.

4.2. İnsandaki Teceddüt Meylinin Psikolojik Arka Planı

M. Hamdi Yazır, Dâru'l-fünûn felsefe müderrisi Mehmet Emin (Erişirgil)'in kitap⁶⁰ mukaddimesi olmasına rağmen kitabın kendisinden daha kıymetli addettiği "Dibâce"de, insanın düşünce dünyasında bitmek tükenmek bilmeyen yenilik arayışının nedenlerini irdelemektedir.

Üstada göre beşerdeki teceddüt meyli bir taraftan ruhundaki sınırsız eğilimler, diğer taraftan da insanın hayatın akışı içinde sürekli yeni hadiselerle karşılaşmasından kaynaklanmaktadır.⁶¹ İnsanlık âlemi zaman olarak nübüvvet asrından uzaklaştıkça kalplerdeki heyecan kaybolur ve üzerini bir donukluk kaplar; eskiden beri tekrar edilip duran ve rutinleşen malumatı hatırlatmak hisleri harekete geçirmez olur. Zira hayat durağanlaşırsa alışkanlıklar duygulardaki tazeliği izale eder. Böylelikle her yenilik girişiminde, yeni olan bu

⁵⁷ Yazır, "Dinimiz, Devletimiz", s.207.

⁵⁸ Aydın, "Elmalılı'da Teceddüt Fikri", s.304.

⁵⁹ Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.398.

⁶⁰ Kitap, (Paul Janet, Gabrielles Seailles) Histoire de la philosophie: Les problêmes et les écoles adıyla 1887 senesinde Fransızca neşredilmiş eserin ilahiyat felsefesi ve metafizik bölümlerinin tercümesidir.

⁶¹ Elmalılı M. Hamdi, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.394-395. "Beka içinde teceddüt, teceddüt içinde beka; işte nefsin aradığı budur." Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.395.

şeyin asıldan uzaklaşmadan orijinali koruyan bir hal almasını sağlayacak ilkeleri mütalaa etmek zorlaşır. Parçanın bütün ile sağlanması yapılmayınca vicdani bir ıstırap baş gösterir. Akıl ise bir yandan yeniliğe karşı duyulan iştiha, diğer yandan asıldan uzaklaşmanın verdiği gerilim arasında sağlıklı kararlar veremez; gönüllerde gelişigüzel bir yenilik arzusu uyanır. Dolayısıyla her yenilik hayat olmayıp asla ve orijinale uygunluğu oranında kıymet kazanır. “*Ci-het-i temâsülden mahrum ve tegayyür-i mutlaka müntehî olan teceddüdler, artık teceddüd değil, bekayı yıkan bir tebeddüldür. Bir aslın seyr-i inkişâfını takip etmeyen, bir vâkıa-yı ibtidâiyenin etrafında bir silsile-i tekâmül ahzeyelemeyen teceddüdler mev-i küllîdirler. Buna lisan-ı şeriatta bidat-ı seyiyie itlak olunur.*”⁶²

Elmalılı, Müslümanların asırlarca süren tekdüze hayatın neden olduğu ölümcül durağanlıktan kurtulabileceklerinden ümitsiz de değildir. Nitekim Allah’a gerçekten inanan insanlara vahyin indiği çağdan uzak olmanın zarar vermeyeceğini, zira İslam’ın beşerî hayatın gelişim evrelerinden tek birisi için nazil olan sınırlı bir din olmayıp insanlığın kıyamete kadar sürecek tekâmül seyrine ışık tutucu prensipleri içeren şamil bir din olduğunu belirtmektedir.

إِعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

“İyi biliniz ki; Allah arzı ölümünden sonra diriltir.”⁶³ âyetini tefsir ederken bu âyetin “Ey müminler biliniz ki; Cenab-ı Allah’a yalnız aklen değil, aklen ve hissen merbut olan insanlar için mürûr-i zaman korkusu yoktur. Onlar eskidikçe yenilenme imkânını bilmeli, peyderpey eşvâk-ı cedide içinde ilelebet payidar olmalıdır. Bu din, mahdut bir safha-i tekâmülde tevakkuf için nazil olmuş bir din-i has değil, namütenahi merâtib-i tekâmülü idare için inzal olunmuş mebâdi-i hakkayı muzammın bir din-i âmmdır.”⁶⁴ manasını anımsattığını söylemektedir.

⁶² Yazır, “*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*”, s. 395-396.

⁶³ Hadid 57/17.

⁶⁴ Yazır, “*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*”, s. 396.

4.3. Tecdit Hadîsiyle İlgili Değerlendirmeleri

Yüce Allah'ın vahyin etkisini ve nübüvvet hidayetini canlı tutmak, aynı zamanda toplumların değer yargılarında zaman içinde ortaya çıkan bozulmaları düzeltmek için her dönem birtakım müceddit ve ıslahatçı önderleri gönderdiği bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında tecdit hadisi anlamı ve fonksiyonu itibariyle İslam tarihinde büyük bir rol oynamış, "gelenek ve yenilik" ikilisini bünyesinde barındırır bir tarzda İslam'ın geleceğine yönelik projelere ilham kaynağı olmuştur.⁶⁵

إِنَّ اللَّهَ يُبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةٍ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا

"Cenab-ı Allah bila-şüphe her yüz sene başında, yani her asırda bu ümmete dinini tecdit ediverecek adam ve adamlar gönderecektir."⁶⁶

Ebu Dâvûd, Hâkim ve Taberânî'nin rivayet ettiği hadisi yukarıdaki şekliyle Türkçe'ye çeviren Hamdi Yazır, bu hadîse beş madde halinde şöyle bir açıklama getirmektedir:

1. Hadîs, ibârenin delaletiyle müceddidin geleceğini vadetmektedir.
2. İşâri olarak tecditin gerekliliğine vurgu yapmakta ve bunu yüz yıl ile sınırlandırmaktadır.
3. İmâ yoluyla ise her asır başında yenilenmeye ve bu uğurda çalışmaya teşvik etmektedir.
4. Hadiste geçen "*hâzihi'l-ümme*" (Bu ümmet) ibaresi, yenilenme eylemi gerçekleştirilirken ümmetin kimliğinin korunması gerektiğine ve bu kimliğin pekiştirilmesine vurgu yapmaktadır.
5. Müceddidin belirli bir şahıs olacağına işaret etmektedir.⁶⁷

⁶⁵ Bkz. Ertürk, Mustafa, "Gelenek ve Yenileşme Açısından Tecdit Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme", Uluslararası İslam Gelenek ve Yenileşme Sempozyumu, İstanbul 1996, s.57-63.

⁶⁶ Ebu Dâvûd, *Melâhim*, 1; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 323, H.no: 652; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 567, H.no: 8592.

Elmalılı'ya göre Hz. Peygamber bu sözüyle aslında mürûr-i zamanın sebep olduğu menfi sonuçlardan kurtulmanın yolunu göstermektedir. Demek oluyor ki, her yüzyıl başında dinimizin yenilenmesini beklemeye hakkımız olduğu gibi bu yenilenmeyi gerçekleştirecek mücedditleri yetiştirmek de görevimizdir. Biz bu görevin idrakinde olursak Allah Teâlâ da vadini yerine getirecektir. Böylelikle mürûr-i zamanın verdiği kasvetten⁶⁸ kurtulacak ve nübüvvet nuruna yaklaşarak dini bilinci canlı tutacağız.⁶⁹

5. Sonuç Yerine

Elmalılı M. Hamdi Yazır (1878-1942), batılılaşma⁷⁰ yanlısı bir grup ittihatçı aydınlar zümresi ile Avrupa kanunlarını olduğu gibi tercüme ederek adalet inşa etme aymazlığındaki devrimci hukukçulara karşı mücadele eden mümtaz simalardan biridir. Toplumdaki böylesine keskin kültürel değişim taleplerinin, kendine yabancılaşma ve kimlik problemi doğuracağına farkında olan M. Hamdi Yazır, Türklerin Avrupa'yla entegrasyonu sürecindeki teceddüt rüzgârlarını din lehine çevirmeye çalışmış ve bu amaçla Sebülürreşad, Beyânü'l-hak gibi dergilerde pek çok makale kaleme almıştır. O, İslam'ın özünde bulunan kaynaklara daima güvenmiş, batı değerleri karşısında hiçbir zaman eziklik hissine kapılmamıştır. Merhum,

⁶⁷ Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.396-397.

⁶⁸ Merhum, bu ifadeleriyle "İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaşanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir." (Hadîd 57/16) ayetine gönderme yapmaktadır. Tefsirinde, فقتت 'deki "fe" harfinin sebebiyet bildirdiğini, yani zamanın uzamasının (tül-i emed) kalp katılığını netice verdiğini, zamanın geçmesiyle duyguların söndüğü ve gönüllerin kararmaya başladığını söylemektedir. Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, VII, 152.

⁶⁹ Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.397.

⁷⁰ Burada ve çalışmanın genelinde "batılılaşma, garplılaşma, batıcılık" söylemleri ile Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Kılıçzâde Hakkı, Subhi Ethem gibi isimlerin başını çektiği ve Batı medeniyetinin maddi/manevi unsurları arasında ayırım yapmaksızın bütünüyle ve kayıtsız şekilde alınması gerektiğini savunan "Batılılaşma" akımı kastedilmektedir.

yaşadığı vasatın problemleri hakkında düşünen ve kalıcı çareler arayan bir zihin dünyasına sahiptir. Ona göre hukuk mekanizması, İslam cevherinden kopmaksızın işletilmeli ve bu bağlamda tasarlanan her tür yenilik kendi referanslarımızla şekillenmelidir. Yasalar, mezhepsel kaygılardan uzak bir şekilde hazırlanmalı ve devrin bilimum ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Ancak çerçevesini ithal kanunlar veya materyalist/pozitivist felsefe cereyanları değil, yeni yorumlarla gelişmeye ve genişlemeye elverişli olan şer-i şerif çizmelidir. Diğer bir ifadeyle "tagayyür etmeden teceddüt edecek (başkalaşmadan yenileşecek)" bir fıkıh tasavvur edilmelidir. Yazır, "*İhtiyâc-ı nâsa erfak ve evfak olan mesâili herhangi mezhepten olursa olsun alır ve faraza bunlarda bulamayacağımız bir zarûriyyü'l-hâl bir hâdiseye tesâdüf edersek hallini aynen bulabileceğimiz Avrupa kâvânininden değil, kavâid-i felsefe-i şer'iyemizle hall ve tayin eyler.*"⁷¹ cümleleriyle tam da bu tasavvuru dile getirmektedir. Lakin ona göre hukuki yorum, sadece yetkin bir elden sadır olmalı; öyle herkesin eline oyuncak edilmemelidir. Zira kendi ifadesiyle "*İctihad, ilm-i kavîmin bir feyz-i münteşiridir.*"⁷² Bahsi geçen mekanizmayı işletecek olan kişi (*müçtehit*) veya kişiler (*heyet-i ilmiye*)⁷³, vakıayı olduğu şekliyle görüp bu doğrultuda çözüm arayan, bu çözümü ise öz değerlerimizle harmanlayan; "zamâne çocuğu değil zamanın bir çocuğu"⁷⁴ olmalıdır. Yine ona göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) her asırda geleceğini müjdelediği ve dini köhneleşmiş alışkanlıklardan arındırarak orijinal haline irca etmekle görevli olan "*müceddidin yapacağı şey; vahdeti kırmak, şikâkı artırmak, usûlü inkâr, furûu tecrîd, istikametden inhiraf, teşehhiyât-ı mücerredeye tebeiyet suretiyle vicdan-ı ümmeti ecnebî vicdanlara teslim etmek ve haziyyet-i ümmeti ref' edecek bid'iyata yol açmak olmayacaktır.*"⁷⁵ Şimdiye kadar söz konusu prensiplere riayet etmediğimiz için de "*Heves ettiğimiz*

⁷¹ Yazır, "Makâle-i Mühimme", s.80.

⁷² Yazır, "Ulûm-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizâc-ı Tasnîfi", s.198.

⁷³ Yazır, "Makâle-i Mühimme", s.80

⁷⁴ Bu ifade Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz'a aittir.

⁷⁵ Yazır, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s.397-398.

*teceddüdler, hep teceddüd-i mevt gibi acı bir tebeddül oldu. Yıktı, yapmadı!*⁷⁶

KAYNAKÇA

Akipek Öcal, Şebnem, *Medeni Hukuk -I*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2012.

Ali b. Hüsâmuddin, el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, Beyrut 1410/1989.

Aktay, Yasin, “*Reform, İctihat ve Tecdit Üzerine*”, Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, sayı: 242.

Aydın, Mehmet S., “*Elmalılı’da Teceddüt Fikri*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Bolay, Süleyman Hayri, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi*”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Bulaç, Ali, “*Tecdit ve Modernizasyon Arasında Fakih*”, Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242.

Çalışkan, İbrahim, “*Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Çelik, Şükrü, *Hak Dini Kuran Dili Adlı Tefsirde Ahkâm Ayetlerinin Yorumu* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Sivas 2008.

Dönmez, İ. Kafi, “*Hamdi Yazırın Fıkıh Usulü Anlayışı*”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Dursun, Davut, “*Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları*”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

⁷⁶ Yazır, “*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*”, s.398.

- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, "*Dinimiz, Devletimiz*", Tasvir-i Efkâr, sy.2587, 11 Kânûn-i Evvel 1334/11 Aralık 1918 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, *Hak Dini Kuran Dili*, Birleşik Yayınları, Ankara ts.
- _____, "*İlhâd Ne Büyük Cehalettir!*", Sebîlürreşad, sy. 628, 7 Cemâziye'l-evvel 1343/4 Aralık 1924 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, "*Makâle-i Mühimme*", Beyânü'l-hak, sy.18, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa*", Beyânü'l-hak, sy. 48, 11 Safer 1328/22 Şubat 1910 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, "*Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi*", Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, "*Ulum-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizac-ı Tasnifi*", Sebîlürreşad, sy. 364, 30 Şevval 1336/7 Ağustos 1918 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, "*31 Mart Meclis-i Mebûsan'da*", Beyânü'l-hak, sy. 30, 2 Cemâziye'l-evvel 1327/22 Mayıs 1909 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).
- _____, "*Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir*", Sebîlürreşad, sy.544-545, 27 Zilkade 1341/11 Temmuz 1923 (Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

- Ertürk, Mustafa, “*Gelenek ve Yenileşme Açısından Tecdit Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme*”, Uluslararası İslam Gelenek ve Yenileşme Sempozyumu, İstanbul 1996.
- Gürkan, Menderes, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1878-1942) İtmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, Konya 2005.
- Kara, İsmail, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Özdenören, Rasim, “*Reform ve Tecdit*”, Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Yılmaz, H. Kamil, “*Tecdit mi Teceddüt mü?*”, Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2011, Sayı: 242.